

HUSZÁR ÁGNES tanulmánya a személynévadás felekezeti sajátosságait vizsgálja a Pápai Református Kollégium anyakönyveinek 1834–1861 közti anyagán (19–29). Ebben az időszakban összesen 2029 tanuló iratkozott be a kollégiumba, legfőképpen reformátusok, evangélikusok és izraeliták. A református és izraelita tanulók utónevei eredetüket tekintve igen vegyesek, viszonylag kevés bibliai nevet találunk köztük. A reformátusoknál a legmegterheltebb név a *Lajos* és a *Sándor*, s csak harmadik helyen áll a *János*. Az izraelita közösségben az *Ignác* és a *Móric* a legjellemzőbb, s csak utánuk következnek a bibliai eredetűek: *József*, *Jakab*, *Jákob*.

A pápai névtani konferencia szép megünneplése volt a jubileumnak; előadásai megmutatták, hogy a helyi névanyag milyen tanulságokat hordoz egy-egy közösségről, annak múltjáról.

KOCSIS ZSUZSANNA

JOSEF SCHWING: DIE DEUTSCHEN MUNDARTLICHEN ORTSNAMEN SÜDTRANSDANUBIENS (UNGARN)

[Dél-dunántúli német nyelvjárási helynevek]

A Magyar Névarchívum Kiadványai 22.

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011. 213 lap

A helynevek a tér egy-egy adott pontjának megjelölésén túl közismerten számos más információt is hordoznak. Ezek elsődlegesen nyelvi természetűek, hiszen a nevek – bármi legyen is a státusuk a nyelvi rendszeren belül – nyelvi jelként töltik be szerepüket; így hangtani, alaktani, jelentéstani és egyéb vonások jellemezhetik őket. Ezek a vonások természetesen regionális (vagyis nyelvjárási) jellegűek is lehetnek, akár több nyelv különféle kapcsolataira is utalhatnak, és számos hangtani és alaktani változatuk is kialakulhat. A helyneveknek ezek a jellegzetességei viszonylag jelentős mértékben megjelennek a különféle megyei helynévgyűjteményekben is, amelyek ily módon forrásul szolgálhatnak a fent említett nyelvészeti vizsgálatokhoz is.

A jelen ismertetés tárgyát képező mű szerzője, JOSEF SCHWING is felfigyelt arra, hogy egy-egy településnévnek több változata is keletkezhet az adott település közelebbi vagy távolabbi környezetében. Ezt a megfigyelést a „Pfälzisches Wörterbuch” [Pfalzi szótár] tudományos munkatársaként tette: ebben a szótárban ugyanis Pfalz különféle típusú földrajzi nevei is szerepelnek. JOSEF SCHWING a helynevek nyelvjárási változatosságára Magyarországon is felfigyelt. Ő maga a Baranya megyei Palotabozsokról származik, és az elmúlt időszakban hangfelvételeken rögzítette a dél-dunántúli német nyelvjárásokat, amelyek dialektológiai szempontból igen sokszínűek. (Pécs neveiről írt monográfiájának ismertetését l. NÉ. 2011. 33: 299–303.) A szerző gyűjtőmunkája során azt tapasztalta, hogy egy-egy település nevét számos változatban használják adatközlői – ez volt ezen munkájának egyik indítéka. A másik pedig az a helyzet, hogy a németektől is lakott települések német nyelvű helységnevtábláin található névformák sok esetben nem felelnek meg a helyi nyelvjárási formáknak – ahogy ezt a szerző okkal-joggal írja.

A helynévanyag azokból a felvételekből származik, amelyeket Baranya, Somogy és Tolna megyében 220 településen készített, továbbá a II. világháborút követően Németországba kitelepített dél-dunántúli németektől is tudott adatokat gyűjteni. A gyűjtés során a régió összes településének német nyelvjárási alakját rögzítette (tehát nem csak az adatközlő saját településének egy vagy több névfelműjét), valamint a Kárpát-medence nagyobb városainak a hazai németek körében ismert és használt alakjait – amennyiben ilyenek voltak. *Székesfehérvár*-nak például két lexikális változatát használták: *Stuhl-weißenburg*, illetőleg *Weißenburg*; ezekre összesen huszonhárom különféle fonetikai változatot talált a szerző. A gyűjtés során nehézséget okozott hiteles adatközlők találása, hiszen a nyelvcsere igen előrehaladott állapotban van, így már az 1990-es években is csak a legidősebb emberektől lehetett gyűjteni.

Mindezeket a kötet előszavában (vi–vii) olvashatjuk. Ezt követi három térkép: az I. a gyűjtőmunka településeit mutatja be, a II. a Dél-Dunántúl 1941-es népességi viszonyait ábrázolja, a III. pedig az adott régió német nyelvjárásainak települések szerinti megoszlását tükrözi. (Ugyanezen térképek viszont a xxxi. lapon, a térképek jegyzékében A, B és C jelölést kaptak.)

A könyv második nagyobb fejezete a dél-dunántúli helynevek szerkezetét és eredetét foglalja össze (xi–xx). Az első alfejezet a magyar helynevek tipológiájáról és történetéről szóló tömör, korrekt áttekintés. Ebben szó esik a puszta személynéves helynevekről, az *-i* és *-d* képzős nevekről, a *-falu*, *-falva* típusú nevekről stb. A második alfejezet a településnevek magyar nyelvjárási sajátosságait mutatja be röviden. Jellemző jegyként említi a köznyelvinél nyíltabb *e* hangokat, az *ö*-zést, az *l* nyújtó hatását stb. Azt is olvashatjuk, hogy a területre jellemző az *i*, *ö* és *ú* rövidülése, s ennek következtében jönnek létre a következő nyelvjárási alakok: *Hidvég*, *Horvátkut* stb. Az *ö*-re nincs példa – szerintem nem is lehet, hiszen az *ö* nem rövidül. Viszont a „hivatalos” *Gyűd* helyi nyelvjárási alakja *Gyüd*: vagyis az *ö* helyett nyilván *ü*-nek kellene a rövidülés példái között állnia. A harmadik alfejezet a településnevek német nyelvjárási formáival foglalkozik. JOSEF SCHWING megállapítja, hogy az esetek igen nagy többségében a magyarból átvett jövevénynevekről van szó, melyek hangszerkezetükben idomultak az átvevő német nyelvjárás hangrendszeréhez – természetesen még azok esetében is, amelyek etimológiai szempontból végső soron német eredetűek. Ilyen például a *Zsibrik*, melyben a német *Siegfried* személynév egy változata rejlik. A helynevet a 18. században betelepült németek a magyarból vették át, s ezért lett a helyi német változata *Schiwwereck*. Ebben az alfejezetben olvashatunk a dél-dunántúli német nyelvjárások mással- és magánhangzórendszeréről, valamint a szóhangsúly jellegzetességeiről is (xiv–xvii). A magyarországi német nyelvjárásokban használt nevek végén gyakran találunk olyan végződéseket, amelyek a német nyelvterületen helynévképzőként szerepelnek, pl. *-ing*, *-ingen*, *-au*, *-isch*. Ezek bizonyos értelemben analógiásan csatlakoztak a magyarból átvett nevek hangsorához, valódi derivációs funkciójuk nincs. Külön pont (2.3.2.2) foglalkozik a népetimológiával kezelt nevekkal, valamint a falucsúfolókkal (2.3.2.3). Ez utóbbiak – ahogy JOSEF SCHWING is írja – nem tartoznak a névtan körébe: sokkal inkább folklorisztikus jelenségek. Ám ezeket is fölvette művébe, mert egyrészt számos dialektológiai jegyet hordoznak, másrészt szociokulturális vonatkozásaik is vannak. A szerző megjegyzi – ahogy ezt a magyar neveket illetően is ismerjük –, hogy a falucsúfolók zöme becsmérő, sőt gyakran kifejezetten durva tartalmú, de a német közösségek csak egymást „ugratták”, más népcsoportokat szinte sohasem emlegettek (xviii).

A 2.3.3-as pontban olvashatunk arról, hogy az 1940-es években számos hazai német nyelvjárási településnevet átalakítottak mesterségesen, németországi helynevek mintájára vagy azok adaptálásával. Így lett a vizsgált területen *Palotabozsok* „hivatalos” német megfelelője *Pfalzborn*, miközben helyben a (magyar helyesírással) *Pozsok* forma volt használatban. Erre más vidékekről is bőven lehet példákat hozni: közös vonásuk, hogy ezeket a kitalált neveket a helybeli lakosság sohasem használta, legtöbbször még csak nem is hallott róluk.

Részben hasonló, ám más indíttatású problémáról is szó esik ebben a pontban. Az 1970-es évektől a kisebbségektől is lakott települések magyar helynévntáblái alatt az adott kisebbség anyanyelvén írt táblák is megjelentek. A jó szándék vitathatatlan, de a nyelvi megoldás számos esetben elégtelen. A dolog persze nem egyszerű, hiszen valamilyen formában mégis „hivatalosított” alakokat kell(ett) megadni, és ez a nem standardizált helyesírású hazai német nyelvjárásokat tekintve is nehézségekkel jár. JOSEF SCHWING mindenesetre joggal vár el több „tudományosságot” ebben a kérdésben – talán érdemes lenne az illetékes fórumokon felülvizsgálni ezt a kérdést. (Megjegyzem, nemcsak a magyarországi német, hanem például egyes szlovák kisebbségi települések neve is gondot okoz az ilyen táblákon.) A 2.4-es pontban röviden szó esik a horvát, illetőleg szerb nyelvű helynevekről, melyek szintén átkerülhettek a dél-dunántúli német nyelvjárásokba, bár a legtöbb már a magyar „szűrőn” keresztül érkezett a németbe.

A 2.5. fejezetben a helynevek toldalékolásáról, szó szerint fordítva: továbbképzéséről olvashatunk. A németben ugyanis *Weiterbildung* áll, ez azonban véleményem szerint nem megfelelő terminus, hiszen konkrétan arról van szó, hogy a *hol?*, *honnan?*, *hová?* kérdésre válaszoló ragok közül melyek járulnak az egyes településnevekhez (ahogy az a megyei helynévtárakból ismert). A magyar ragok közül csupán a *-ról*, a *-ra* és az *-n* szerepel, holott számos településnévhez a belviszonyt kifejező ragok járulnak, pl. *Büssü*, *Palé*, *Rinyakovácsi*.

Az egyes helyneveket tárgyaló szótári rész előtt találjuk még az apparátus fontos részeit. Nyolc és fél kéthasábos lapon a bőséges forrásjegyzéket (xxii–xxx.), ezt követően pedig egy kétlapos térképjegyzéket: ebben azok a települések vannak felsorolva, melyek nevére a környékbeli falvakból különféle nyelvjárási alakokat lehetett adatolni. A 6. pont lényeges részeit képezi a fonetikus átíráshoz használt jelek bemutatása. A német nyelvjárási nevek mindegyike IPA-átírásban áll: ez eléggé pontos fonetikai megfeleltetést tesz lehetővé. Mivel azonban ezt a tudományos rendszert a nem szakemberek nem ismerik, a német nevekhez a szerző megad egy ún. népszerű átírást is. Ez egyebek mellett a feldolgozott megyék névgyűjteményéből való, illetőleg a „Die Deutschen in Ungarn” címen kiadott térképről (ez utóbbi ismertetését l. NÉ. 1997. 19: 139–42).

A mű törzsanyagát értelemszerűen a szótári rész adja (1–213). Címszóként a magyar hivatalos névformák állnak betűrendben. A három dél-dunántúli megye minden olyan neve szerepel a szótárban, amelyre vonatkozóan német nyelvjárási változat adatolható (ezekhez csatlakozik még néhány Fejér megyei, bácskai és horvátországi település neve is). A szócikkek négy részből állnak. 1. Magyar rész: a település hivatalos magyar neve (az 1941-es állapot szerint); ennek lokalizálása (megye, járás, koordináták az I. térkép szerint; köznyelvi kiejtés az IPA jeleivel; a megyei földrajzinév-kötetekben található magyar és (délsláv) nyelvjárási alakok; történeti adatok (ahol vannak) és etimológia, melynek elsődleges forrása a FNESz. – 2. Német rész: IPA-átírásban a német nyelvjárási alakok; a megyei kötetekben található német alakok; a különféle mesterséges névformák.

Ha egy-egy névre sok névváltozat adatolható, ezek egy térképen találhatóak: így azt is láthatjuk, milyen a címszóként szereplő településnév német nyelvjárási megoszlása a környező településeken. – 3. Nyelvjárási falucsúfolók és anekdoták (ha vannak) IPA-lejegyzésben, illetve standard német nyelvre transzponálva. – 4. Statisztikai adatok az 1941-es népszámlálás alapján (etnikai és vallási megoszlás; házak száma).

A szócikkek tehát rendkívül sok információt tartalmaznak, melyek áttekintését a számos térkép is segíti. Az viszont kevésbé szerencsés, hogy a térképekre helyezett különféle szimbólumok eltakarják a települések nevét. Így inkább csak globális képet kapunk egy-egy névváltozat területi szóródásáról. A Tolna megyei *Kakasd*-ot a környező mintegy negyven településen tizenhat fonetikai változattal nevezik meg. A *Budapest*-nek a második tagjára is négyféle fonetikai változat adatolható a gyűjtőterület szinte egészéről. Ez a kötet ebben a tekintetben lényegesen eltér a megyei névgyűjteményektől, hiszen azokban a nevek fonematikus lejegyzése volt követelmény.

JOSEF SCHWING az utolsó pillanatban végzett nagyra becsülendő gyűjtőmunkát, hiszen napról napra fogynak a hazai német nyelvjárásokat beszélők. Az óriási anyagot aprólékos fonetikai elemzés után tette közzé, mellyel általában véve a német dialektológiát is szolgálja. A szócikkekben található különféle névformák a nyelvi kapcsolatok szempontjából is hasznosíthatók, miként a néprajzi vonatkozású adalékok is gazdagíthatják ismereteinket a népi gondolkodásról. Ez a mű méltán szerepel A Magyar Névarchívum Kiadványainak sorában.

GERSTNER KÁROLY

IN THE BEGINNING WAS THE NAME. SELECTED ESSAYS BY PROFESSOR W. F. H. NICOLAISEN

[Kezdetben volt a név. W. F. H. Nicolaisen válogatott tanulmányai]

Scottish Place-Name Society, Edinburgh, 2011. 393 lap

1. A kötetről. – Az alább ismertetendő kötet a német származású, de ifjúkora óta Skóciában élő NICOLAISEN professzornak, a névtudomány nemzetközileg elismert alakjának, a kelta és germán nevek nagy hatású kutatójának az ötvenes évek végétől napjainkig megjelent tanulmányaiból nyújt válogatást. A kiadvány célja nem csupán a hatalmas életmű előtti tisztelgés, hanem a tanulmányokhoz való könnyebb hozzáférés biztosítása is lehetett, hiszen szerzőjük több európai és tengerentúli ország folyóirataiban és tanulmányköteteiben is publikált munkássága során.

A kötetet két előszó vezeti be: az első a professzor életművét mutatja be röviden (xi–xiv), a második pedig a könyv célját, felépítését ismerteti (xv–xvii). Bár már a kötet szakmai részéhez kapcsolódik, témáját tekintve mégis ide sorolható az első cikk, a szerzőnek 1999-ben a *Names*ben megjelent önéletrajza, mely rendkívül élvezetes stílusban, az élete során általa viselt hivatalos és nemhivatalos neveken keresztül, fényképekkel illusztrálva mutatja be életútját (1–17). Ezt követően a tanulmányok első megjelenésük szerinti időrendben követik egymást. Mivel az írások a névtudomány több területét is